

Галерији Матице српске

Рецензија за публикацију "(П)огледи ка миграцијама. Есеји о феномену"
групе аутора (Бранко Бешлин, Владимир Гвозден, Алексеј Кишјухас, Данило Вуксановић,
Јелена Огњановић, Лука Кулић)

Као једна од најактивнијих установа културе српског културног простора, Галерија Матице српске је у оквиру програма Европске престонице културе Нови Сад 2022. осмислила и реализовала пројекат *Миграције у уметности – уметност миграција*. Самим избором теме, те начинима њене мултиперспективне и трансмедијалне обраде (изложба и публикација), Галерија је показала како може да се мери са врхунским европским музејским институцијама и да остварује пројекте који су дубоко актуелни, те неопходни за критичку рефлексију о феноменима савремене светске цивилизације који изазивају најдубље контроверзе не само на дневнополитичком плану већ и у научним приступима и сагледавањима њихових различитих последица на друштвено ткиво.

Феномен миграција је управо један од тих кога данас чешће везујемо за појам *кризе* но за појам *прожимања култура*, иако је баш српска уметност умела да много сложеније и дубље приступи појму *миграција – сеоба*, а да се уметност сама управо миграцијама развијала – од првих одлазака уметника на школовање у свет, преко превођења дела светске културе на наш језик (миграције културних добара), до довођења светских уметника у наше крајеве и у наше институције, што је изузетно обогаћивало и уметничке праксе и хоризонте очекивања публике.

Текст доктора Алексеја Кишјухаса, социолога, *Ми, мигранти? Обрасци и узроци људских миграција као великог скока унапред* прилази феномену миграција из најглобалнијег могућег аспекта полазећи од првих миграција хомоеректуса од пре 1,8 милиона година до хомосапијенса чија путовања крећу пре око сто хиљада година. Полазећи од те највеће миграције у историји човечанства (за само неколико десетина хиљада година људска бића су се населила широм планете земље), Кишјухас долази и до нових крупних миграторних таласа у последњем миленијуму, сведочећи о бројним таласима емигрирања из Европе ка „новим световима“ Сједињених Држава, Јужне Америке. Он констатује да су Европљани били ти који су у последњем миленијуму били највећи „белосветски“ мигранти. Зналачки, користећи бројну најсавременију научну литературу, Кишјухас покушава да да одговоре на кључно питање: Зашто људи мигрирају и како различите науке (социологија, психологија, генетика) приступају овим феноменима? У том смислу и сам аутор поставља питања која даље проблематизују узроке људских миграција, све до оних узрока који су можда скривени у тзв. „миграцијском гену“. Са друге стране, као социолог, Кишјухас мора да осветли и однос друштва и политичких лидера према мигрантима, нарочито у првих 20 година 21. века (тако истиче да се и Трампова победа може објаснити управо

расистичким и антимигрантским осећањима, те чињеницом да најзначајнија компонента његове комуникације на Твитеру јесте ентонационализам – „наратив о белој већини којој прете групе неморалних аутсајдера, миграната или странаца“). Завршна реченица најбоље одсликава дух самог текста: „Мигрирати значи бити човек, и бити човек значи мигрирати.“

Други текст књиге написао је историчар доктор Бранко Бешлин – *Сеоба као трајно обележје*. Фокус пажње аутора управо је на Војводини као на простору сеоба током векова. Аутор тврди како се у последња два миленијума састав становништва више пута коренито изменио. Цитирајући речи Драгослава Срејовића, Бешлин подвлачи потенцијале војвођанског пејзажа као неке врсте обећане земље у коју усељавање из планинских крајева још увек тече. Систематски пратећи миграције од праисторије, преко римског периода, средњег века, до данас, аутор показује како знатан део данашњих житеља Војводине припада првој, другој или трећој генерацији досељеника. Наравно да је у фокусу пажње „Велика сеоба“ коју је 1690. предводио Арсеније Трећи „Чарнојевић“ и која је у колективном сећању српских породица запамћена као велики догађај, иако је културно памћење било више креирано споља но истинским преношењем индивидуалних породичних сећања с генерације на генерацију. Тако Бешлин анализира и монументално платно Паје Јовановића „Сеоба Србаља под патријархом Арсенијем Чарнојевићем 1690. године“ (насликаном 1896.), практично главни извор за учвршћивање колективног сећања на тај догађај. Као историчар, Бешлин даје све оно што је историјска наука до данас проучила везано за „Велику сеобу“ и истиче да она није толико значајна због броја иселиених становника, већ стога што је највећи број међу њима представљао друштвену елиту (црквене великодостојнике, богате трговце, старешине патријархалних заједница), те се тежиште српског верског и политичког живота преместило са југа на север. Колико је ово питање сеоба било значајно и током историје Бешлин нам показује и кроз анализу догађаја везаних за прославу „Миленијума“ доласка Мађара у Панонију. Тако је Конгрес народности 1895. осудио овај догађај као обмањивање Европе, али на иницијативу патријарха Одбор српског црквено-народног сабора у Сремским Карловцима донео је 1985. одлуку да Срби на тој миленијумској изложби буду предствљени са својом сликом – Великом сеобом Паје Јовановића. Интересантна је и судбина прве и друге, преправљене слике Велике сеобе о чему детаљно Бешлин сведочи, закључујући да „захваљујући историјским наративима али и Јовановићевој слици, Велика сеоба из 1690. дубоко се урезала у историјски памћење Срба. Можда би се могло рећи да је у сенку потиснула све пређашње и потоње миграције на Балкану и Панонији, а можда и другачије – да је постала парадигма свих тих бројних сеоба.“

На овај текст се природно, као трећи наставља текст Данила Вуксановића, конзерватора и уметника – *Миграција као уметнички случај. Сеоба Срба Паје Јовановића*. И Вуксановић полази од српских миграција током историје, посебно акцентујући „егзодусе олујних

предзнака“ од повлачења српске властеле након Косовског боја, Велике сеобе Срба, до колонизације народа након Првог и Другог светског рата, те долазак избеглица у ратовима деведесетих. Он та кретања назива шаховским пољима кретања народа. Кључно питање његовог рада: Колико је мигрантима дозвољено право на заборав или, боље речено, колико ће у новом дому мислити о старом? На ово и бројна друга сложена питања аутор покушава да да „музејски одговор“ додирујући и друге уметности које су се бавиле овим темама, попут филмова Желимира Жилника. Овај текст тако даје кључне одговоре о концепту изложбе „Миграције у уметности - уметност миграција“ која настоји да многоструким везама повеже уметничке појаве и идеје. У том смислу, у средишту и овог текста јесте чувена већ поменута историјска композиција Паје Јовановића – визуелне представе осмишљене у циљу стварања визуелног идентитета српског националног бића у оквирима Аустроугарске монархије. Анализирајући слику, Данило Вуксановић показује како се успостављањем наратива прошлости у савременом тренутку ствара *образ патриотске иконе* која је требало да се супротстави мађаризацији Војводине у том процесу деветнаестовековног измишљања традиције. Посебно важан део текста односи се и на кретање уметничког дела, на чување „Сеобе Срба“ тј. различитих верзија варијанти овога дела, те су у анексу овог рада дати и врло прецизни подаци о свакој од верзија.

У својој студији *Три уметника. Три мигранта. Три случаја. Ел Греко, (Елизабет) Лебрен, Шагал* Јелена Огњановић, историчарка уметности, приказује значај миграција за визуелне уметности о чему нам сведоче животи ова три уметника. Иако су поводи за њихове миграције различити, иако припадају не само различитим епохама, уметничким стилевима итд., управо издвајање њих као путника може да покаже колико су сеобе значајне за саму уметност, колико омогућавају преплета култура, идентитета, стилова, колико су биле важне за уметнички исказ сваког од њих, како средина у коју су дошли, још више средина из које су отишли а коју су настојали да очувају у сећању управо кроз свој уметнички рад. Свака од три студије случаја почиње чињеничним подацима о животу сваког од три уметника да би се онда Јелена Огњановић бавила анализом њиховог уметничког развоја у земљама у којима су одрасли и у земљама у које су дошли. Како закључује Јелена Огњановић, „миграције у уметности и уметност миграција отварају нам простор да кроз прошлост, мислимо о садашњости и делујемо за будућност.“

Последњи текст у овом зборнику написао је доктор Владимир Гвозден, књижевни теоретичар – *Сеобе, страхови... и уметност као заустављени тренутак наших вечних лутања*. Аутор констатује да живимо у свету који је пун људи „на чекању“, укљештених између земаља. Чинило нам се да је одавно прошло доба сеоба народа, да је дошло време сеоба људи, индивидуа, а такве сеобе се данас радије називају миграцијама. Да, Владимир Гвозден констатује да сеобе имају вође, а миграције се одвијају хаотично, те стога можда и због тога влада страх од миграната у свету. Гвозден нас од миграција доводи до појма „егзила“ и цитирајући Харија Левина наводи да аутори у егзилу имају повлашћени

положај сведока о људском искуству. Емигрантска књижевност (као последица добровољног изгнанства) или књижевност у егзилу (изгнанству), као последица политичког прогона, чини се да обе доводе до моћног, чак обогаћујућег мотива модерне културе (Едвард Саид). Доктор Владимир Гвозден наводи и другачије начине како је књижевност описивала мигранте, попут Флобера који у *Речнику отрцаних идеја* даје помало ироничну одредницу „исељеници“ (зарађују за живот давањем часова гитаре и мешањем салата). С друге стране, Гвозден наводи речи Макса Фриша: „Тражили смо раднике, добили смо људе“. Аутор нам шири хоризонте размишљања о егзилу и са литерарних извора прелази и на филозофске цитирајући Пола Вирилиоа, Жака Дериду, Мориса Бланшоа, Мишела Ажијеа, Рене Жирара, Бернарда Валденфелса итд. Изузетно је важно да кад је о фигури мигранта реч Гвозден, слажујући се са Агамбеном, подвлачи да смо ту на терену најзначајнијег и најнелагоднијег сведочанства о модерном свету „оног у којем се сабирају сва друга сведочанства“. Иако се у закључним разматрањима враћа иконолошкој представи фотографије беживотног тела трогодишњег дечака Алана Курдија, он уводи термин познат из литературе – сувишног човека – да би тако означио хиљаде људи који крећу у индивидуалне миграције јер су нежељени и у својој и у било којој другој земљи.

У целини, публикација *(П)огледи ка миграцијама. Есеји о феномену* доноси нам мултиперспективистички поглед на савремена, али и прошла, кретања људи изазвана различитим несрећама, од климатских промена и природних катастрофа, до ратова и избеглиштва проузрокованих политичким прогонима. Нису заборављене ни оне миграције које су биле изазване амбицијом и људским тежњама ка стварању бољег и различитог света. Наравно да је уметничка перспектива била кључ за разумевање ове потребе за прелажењем граница, а велики број радова посветио је пажњу и начину како је уметност конструисала и кодификовала колективно сећање народа на те феномене преласка, миграција, одласка у изгнанство и сеоба. У XXI веку и један наш аутор пореклом из Новог Сада, Драган Клаић, написао је књигу *Вежбање егзила* која, нажалост, након објављивања на енглеском није добила своје српско већ само хрватско издање. Надам се да ће можда и овај пројекат бити подстицај за њено српско издање на чијим би корицама требало да стоји фотографија чувеног рада Емилије и Иље Кабакова *Вечни емигрант (Eternal Immigrant, 1995/2004)* која представља скулптуру тела пребаченог преко зида који нити га може прећи нити се може вратити. Овај вечни емигрант заувек остаје у лиминалном простору свог путовања. Насупрот њему стоји фигура грађанина који немо гледа и не реагује. Током својих живота видели смо много таквих вечних емиграната, стешњених на клупама аеродромских прелаза, у имиграционим прихватиштима, по градским парковима и железничким станицама. Надам се, стога, да ће и овај пројекат и ова књига допринети да се страх од миграција и миграната смањује не злоупотребљава у дневнополитичке сврхе и допринесе да се онај укочени грађанин из инсталације Кабакових покрене на деловање, а важна књига сведочанство егзила Драгана Клаића

објави и код нас, на нашем језику на коме још увек чекамо интерпретације „миграција“ које су доводиле и одводиле људе из Србије деведесетих.

Са највећим задовољством препоручујем објављивање ове публикације.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'M. Dragičević Šešić'.

др Милена Драгићевић Шешић, проф. емерита

У Београду, 20. децембар 2021.